

การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่อง ประจักษ์ประमाणในพุทธปรัชญาเถรวาท

An Analytical Study of the Concept of Perception in Theravada Buddhist Philosophy

สรวิษฐ์ วงษ์สอาด

Sorawit Wongsard

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

Email: sompong_25@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์แนวคิดและทฤษฎีประจักษ์ประमाणในพุทธปรัชญาเถรวาท การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร

ผลการวิจัย พบว่า แนวคิดและทฤษฎีแนวความคิดเรื่องประจักษ์ประमाणในพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งเป็นกระบวนการประจักษ์ประमाणทางอายตนะภายนอกและภายในที่มากระทบกับวัตถุ 3 ประการ ก็คือ อารมณ์ อายตนะภายใน และจิตเป็นเครื่องมือของการรับรู้ ซึ่งเป็นความรู้บริสุทธิ์ (วิสุทธิวิชา) ปราศจากความจริงที่ปรากฏขึ้น (อวิชชาหรือสัจจวิตวิชา) จากความจริงทางสมมติกับความจริงทางปรมัตถ์ ในการตัดสินความจริงของมนุษย์ โดยอาศัยความคิด (โยนิโสมนสิการ) เป็นเครื่องมือพิสูจน์ความจริงตามหลักอริยสัจ 4 เพื่อก้าวสู่ปัญญาอันล้ำเลิศ (อภิญญา) ที่จิตรับรู้อารมณ์ 3 ประการ คือ สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา

จากการศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องประจักษ์ประमाणในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า แนวคิดและทฤษฎีประจักษ์ประमाणในพุทธปรัชญาเถรวาท ปรัชญาจอห์น ล็อกกับนยายะ ซึ่งเป็นบ่อเกิดความรู้ทางประจักษ์ประमाणระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก ที่ทำให้เกิดความรู้ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มเหตุผลนิยม กลุ่มประสบการณ์นิยม และกลุ่มอรรถัตถิกญาณนิยม จากทฤษฎีประจักษ์ประमाण 3 ประการ คือ 1) ความรู้เกิดจากการฟัง (สุตมยปัญญา) 2) ความรู้เกิดจากการคิดวิเคราะห์ (จินตามยปัญญา) และ 3) ความรู้แท้จริงที่เกิดจากจิตที่บริสุทธิ์ (ภาวนามยปัญญา) ที่ต้องอาศัย ประสาทสัมผัสภายนอกและประสาทสัมผัสภายใน โดยปราศจากข้อขัดแย้ง 3 ประการ ก็คือ 1) ความถูกต้อง 2) ปฏิบัติตามได้จริง และ 3) เมื่อปฏิบัติตามแล้วต้องเกิดผลได้จริง

คำสำคัญ: ประจักษ์ประमाण; พุทธปรัชญาเถรวาท

Abstract

This article aims to analyze the concept of perception in Theravada Buddhist Philosophy. The nature of this study is based on document research.

This research found that the concept of perception in Theravada Buddhist Philosophy, which is a perception that one employs in approaching one's externality and internality that came into contact that is categorized in three main areas, namely external objects, internal organs, and the mind or consciousness; these three are the areas in which perception is based upon. These are the tools of cognition and comprehension. Through pure perception, things as they are can be realized. This process is known as insight meditation. Knowledge derived from insight contemplation is considered 'pure' knowledge, occurring without the taint of external reality, from the supposed truth and true truth by the comprehension and judging of the human mind by the use of thought to approach and proof the truth. The 4 Noble Truths under the Buddhist Philosophy of perception is thought to train the mind to Excellency where the mind comprehend 3 levels of wisdom; Knowledge derived from Scriptural Study (Sutamaya Panna), knowledge derived from Thinking (Cintamaya Panna), and Knowledge derived from Mental Development (Bhawanamaya Panna).

From the analytical study of concept of perception in Theravada Buddhist Philosophy, it is found that the belief system of perception in all the three schools of thought namely, Theravada Buddhist Philosophy and that of John Locke's toward 'Nyaya' or the source of perceptual knowledge is categorized into three groups which are rationalism, experientialism, and what is called intuition. From the concept of perception theory, borne the 3 types of perception; 1) knowledge from hearing, 2) inductive knowledge, 3) knowledge of truth borne of pure mindfulness that requires both external perception and internal perception without 3 contradictories which are 1) righteousness, 2) practical, 3) yield result.

Keywords: The Concept of Perception; Theravada Buddhist Philosophy

บทนำ

คำว่า “ประจักษ์ประमाण” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Perception” (Royal Academy, 2000) หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัส (อายตนะ) ที่มากระทบกับอารมณ์ภายนอกอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งจิตรับรู้โดยตรง ที่เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดจากประสบการณ์ ดังที่นักปรัชญาชาวตะวันตกได้กล่าวไว้ เช่น จอห์น ล็อก (John Locke, 162-1704 A.D.) ที่เชื่อว่า ความรู้เกิดจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส 2 ประเภท คือ จินตภาพเชิงเดี่ยวและจินตภาพเชิงซ้อน (Locke, 1969) 2 ประเภท คือ เพศนาการกับ มโนภาพ ซึ่งเป็นการรับรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัส (Locke, 1937) โดยการพิสูจน์ด้วยวิธีการทางตรรกวิทยาและการเปิดเผยจากพระเจ้า 3 อย่าง ก็คือ 1) สารัตถะของโลก 2) ภาวะของพระเจ้า และ 3) การพิสูจน์ความมีอยู่ของพระเจ้า (Fuller / MC Murrin, 1976) ที่มีอยู่จริง คือ สสาร จิต และพระเจ้า ที่สามารถรับรู้ได้ 5 ประการ คือ 1) Intuitive Knowledge รู้ทันทีเมื่อเข้าใจคำพูด ไม่ต้องการความจริงอื่นมาสนับสนุน 2) Demonstrative knowledge รู้ด้วยอาศัยการพิสูจน์ด้วยความจริงที่ง่ายกว่าและที่ยอมรับแล้ว 3) Sensitive knowledge รู้ของเฉพาะหน่วยด้วยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส 4) Probable knowledge ความรู้ที่มีประโยชน์แต่ยังพิสูจน์ให้แน่นอนไม่ได้ 5) Revelation ความรู้ทางศาสนาที่เป็นเรื่องของความเชื่อมาจากพระเป็นเจ้านั่นเอง

ส่วนในปรัชญาตะวันออก ที่เกิดขึ้นในประเทศอินเดีย 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มปรัชญานาสติกะ (Heterodox) และกลุ่มปรัชญาอัสติกะ (Na Rungsri, 1978) เช่น กลุ่มของปรัชญานายายซึ่งเป็นปรัชญาแบบสังขนิยมฝ่ายตรงที่เรียกว่า “ความจริง” ในการรับรู้ 3 ประเภท คือ (1) การรับรู้ที่เกี่ยวกับสิ่งสากลที่อยู่ในสัตว์ประเภทเดียวกัน (สามัญลักษณะ) (2) การรับรู้ประจักษ์ขั้นวิสามัญ (ชญาณลักษณะ) (3) การรับรู้ขั้นประจักษ์วิสามัญ (โยคชะ) การรับรู้ประเภทนี้ จะต้องอาศัยประสาทสัมผัส 5 ประการ คือ อายตนะภายในภายนอก มนัส อาตมัน และพิชาน ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์จากวัตถุภายนอกทางอายตนะภายใน ที่ทำให้เกิดการรับรู้ที่เป็นความรู้ขั้นประจักษ์ที่เกิดขึ้นจากอายตนะอย่างใดอย่างหนึ่งโดยตรงที่มีความสัมพันธ์กับอารมณ์ 2 ชนิด (Channarong, 2007) คือ ความรู้แท้กับความไม่รู้แท้ ตามความเป็นจริง 2 ทาง คือ โลภิกประจักษ์ (Ordinary Perception) กับ อโลภิกประจักษ์ (Extra - Ordinary Perception)

ส่วนพุทธปรัชญาเถรวาทจัดอยู่ในกลุ่มของนาสติกะ ครั้งเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะทรงเสด็จออกบรรพชา ทรงศึกษาในสำนักของดาบสด้วยวิธีต่างๆ แล้ว (Thai Tipitaka/12/71-72/405-409) และที่ตั้งอยู่บนฐานของความรู้ ถึง 6 ปี ตามความเป็นจริงและเป็นตามข้อเท็จจริง (ยถาภูตชะ) ไม่ใช่ความรู้สัก (Kalupahana, 1977) ที่ตรงกับเรื่องความทุกข์ ที่สามารถตรวจสอบความเป็นจริงได้ด้วยประสบการณ์ของมนุษย์ จนสิ้นความสงสัย (Atthapat, 1985) เพื่อสร้างความเข้าใจต่อความเป็นจริง ที่มุ่งขจัดความไม่รู้ (อวิชชา) เพื่อเข้าถึงความจริงสูงสุด (นิพพาน) ที่ผ่านการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ทางความรู้ 3 แหล่ง คือ สุตมยปัญญา (ศัพทประमाण) จินตามยปัญญา (อนุมาณประमाण) และภาวนามยปัญญา (ประจักษ์ประमाण) จากการฝึกฝนจนเกิดประสบการณ์ที่ทำให้เกิดการรับรู้ 2 ทาง คือ ทางอายตนะภายใน (ตา หู

จุมก ลิ้น ภาย ใจ) และอายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์) หมายถึง สิ่งที่ถูกรู้หรือ สิ่งที่ถูกรับรู้ (Thai Tipitaka/25/10/114) ที่มากระทบกับวัตถุที่ทำให้เกิดการรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 (Thongbun, 2003) ตามความจริงที่จะทำลายอวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง) และยังวิชชา (ความรู้แจ้ง) (Srisumtang, 2001) ที่เกิดจากประสบการณ์แบบสามัญและแบบพิเศษ (ประจักษ์ประมาณ) โดยอาศัย ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งสองสิ่ง (อนุมาณประมาณ) ที่มีข้อมูลต่างๆ ตามความจริงที่เชื่อมโยงกับข้อเท็จจริง ที่ นำมาพิสูจน์กับประสบการณ์ (ศัพทประมาณ) ที่เกิดจากการสัมผัสจากอวัยวะ ที่นำไปสู่การรับรู้ทางประสาท สัมผัสสะจากการปรากฏการณ์ทางจิตและทางกายภาพที่ในการสร้างความรู้หรือความจริง จึงไม่อาจใช้ เหตุผลแบบเดียวกันได้ (Jayatilleke, 1975; Sarachchandra, 1994; Lama Anagarika Govinda, 1991; Wittgenstein, 1972)

ผู้วิจัยเห็นว่า ทั้ง 3 สำนักมีแนวคิดที่ต่างกันด้วยเหตุผล ที่ทำหน้าที่ในการตัดสินความเชื่อหรือความ จริงนั้น (Emest Nagel and Richard B. Brandt, eds., 1965) ในการใช้เหตุผลมาสนับสนุนความจริง (Richard L., Kirkham, 1992) เป็นประจักษ์ประมาณหรือไม่ในทางพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อที่จะตอบ ประเด็นปัญหาต่างๆ เพื่อสร้างกระบวนการคิดให้เป็นระบบอันจะนำไปสู่การตระหนักรู้เรื่องคุณค่าและตัดสิน ใจได้อย่างถูกต้องก่อนลงมือปฏิบัติที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว มีปัญญาในการคุณความดี (Phramaha Pornchai Sirivaro, 2016; Arbhasil, 2016) ได้ว่า อะไรคือการรับรู้ที่สามารถพิจารณาได้ อะไรคือบทบาท ของการรับรู้ และอะไรคือขอบเขตของการรับรู้ และอะไรคือความสำคัญของการรับรู้ โดยการเปิดใจยอมรับ ผ่านความคุ้นชินจากความเชื่อทางศาสนา ด้วยความเคารพและนำหลักคำสอนไปปฏิบัติตาม หรือประยุกต์ใช้ ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม (Inthanon, 2016) เพราะศรัทธาในทางศาสนาเป็นจุดเริ่มแห่งการเข้า ถึงความจริงหรือปัญญา กล่าวคือ ศรัทธาเป็นเครื่องชักจูงให้ผู้คนโน้มนำให้บุคคลเริ่มต้นปฏิบัติธรรม ศรัทธา คอยจรรโลงการปฏิบัติธรรมให้ดำเนินต่อไปด้วยความเพียรพยายาม (Vichai, 2016) และนำไปใช้ใน ชีวิต ประจำวัน ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ (Pongpha, 2016) ที่น่าสนใจใคร่รู้ใน “การ ศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องประจักษ์ประมาณในพุทธปรัชญาเถรวาท” ว่าเป็นสิ่งสำคัญในพื้นฐานที่จะ นำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับความจริงการรับรู้ทางความจริงของมนุษย์ โลก และจักรวาล ทำให้รู้ถึงบ่อเกิดของการรับรู้ที่เกิดจากธรรมชาติ และขอบเขตของการรับรู้ ที่นำไปสู่ความมีเหตุผลที่แท้จริง ของมนุษย์ แต่ละแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งที่ เป็นจริง ที่แตกต่างกันออกไป ที่ศึกษาเกี่ยวกับบ่อเกิด ธรรมชาติ ขอบเขต และความสมบูรณ์แห่งความรู้ อะไรเป็นความรู้จริง อะไรเป็นความรู้ไม่จริง ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของ ญาณวิทยานั้นเอง

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องประจักษ์ประมาณในพุทธปรัชญา เถรวาท” ยังสามารถอธิบาย วิเคราะห์ และอาจจะพบความแตกต่างกันของนัยที่หลากหลาย โดยมีการถกเถียงและโต้แย้ง ตามแนวคิดของทั้งตะวันตกและตะวันออก แม้แต่ในพุทธปรัชญาเถรวาท ก็ได้กล่าวถึงไว้เช่น กันว่ามีลักษณะ และการดำเนินการอย่างไร ที่ทำให้เกิดประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษา เพื่อเป็นการพัฒนางาน วิจัยต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อวิเคราะห์แนวคิดและทฤษฎีประจักษ์ประมาณในพุทธปรัชญาเถรวาท

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและทฤษฎีเรื่องประจักษ์ประมาณเป็นการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) ได้วางขอบเขตการศึกษาไว้ ดังนี้

ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ (Primary) ในส่วนที่ว่าด้วยเรื่องของประจักษ์ประมาณ จากคัมภีร์พระไตรปิฎก ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาหรือประเด็นที่ต้องการทราบ

ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ (Secondary) จากหนังสือ ตำรา บทความ ข้อเขียน เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่เกี่ยวข้อง และรวมแนวคิดจากการวิเคราะห์ตีความของนักปราชญ์ต่างๆ

นำข้อมูลที่ได้มา วิเคราะห์ตีความให้เห็นแนวความคิดที่มีความแตกต่างกัน เพื่อหาข้อสรุป และนำเสนอรายงานผลงานการวิจัยต่อไป

ผลการวิจัย

1) แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับประจักษ์ประมาณในปรัชญาตะวันตกและปรัชญาอินเดีย

แนวคิดและทฤษฎีประจักษ์ประมาณในปรัชญาจอห์น ล็อกกับบอยส กล่าวคือ ล็อก มองว่า ความรู้ที่แท้จริงนั้นเกิดจากประสบการณ์ 2 ประเภท ก็คือ ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสและประสบการณ์ทางจิต จากความรู้ 3 ประการ คือ ความรู้เชิงอรรถัตถิญาณ ความรู้เชิงสาธิต และความรู้เชิงผัสสะ โดยที่ล็อกปฏิเสธความคิดติดตัว 4 ประการ คือ 1) ถ้าความคิดติดตัวมีจริง ทุกคนก็ต้องมีความคิดติดตัวเท่ากัน แต่ความเป็นจริงไม่ใช่เช่นนั้น คนมีความแตกต่างกัน เรียนหนังสือก็ได้ มีตก ไม่เท่ากัน 2) ถ้าความคิดติดตัวมีจริง ทุกคนต้องมีความคิดติดตัวเหมือนกัน 3) ถ้าคนมีความคิดเหมือนกัน ตรงกัน 4) ความรู้เดิม หรือความรู้ที่เป็นหลักทั่วไป เพื่อเป็นเครื่องเสริมให้เกิดความรู้จริง 3 ประเภท คือ 1) ความคิดที่เกิดจากการอาศัยประสบการณ์ภายนอก เข้ามากระทบกับอายตนะภายใน (ประตู่) เช่น ตา หู จมูก ลิ้น และกาย เป็นต้น 2) ความคิดที่จิตสร้างขึ้น โดยอาศัยความนึกคิด โดยการอนุมานบ้าง เก็งหรือเดาบ้าง ความคิดประเภทนี้ ไม่สามารถให้ความจริงเสมอไปได้เลย 3) ความคิดติดตัว หรือความคิดที่ติดมาแต่แรกเกิด ซึ่งเรียกว่า “สหชาติปัญญาหรือสหขณญาณ” (Boonjua, 1979) โดยที่ ล็อก เห็นว่า แหล่งกำเนิดของความคิดนั้นเกิดขึ้น 2 ทาง คือ ผัสสะและการคิดไตร่ตรอง ความคิดที่เกิดขึ้นในจิตจะต้องผ่านผัสสะมาก่อนทั้งสิ้น สมรรถภาพขั้นแรกของจิต ที่เรียกว่า ข้อมูลทางผัสสะ โดยผ่านอายตนะ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) ทางผัสสะ ก็คือ สี เสียง กลิ่น รส

เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นต้น ต่อจากอายตนะภายใน คือ การรับรู้ทางผัสสะของเรา เป็นสิ่งที่จิตรับรู้ โดยตรง ที่เรียกว่า จิตภาพ

นยายะ จะเห็นว่า ความรู้ย่อมเป็นสิ่งที่เปิดเผยทั้งผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ แต่ตัวความรู้ไม่ได้เป็นทั้งผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ ความรู้ทุกประเภทเป็นสิ่งที่ทำให้สิ่งที่ถูกรู้ปรากฏตัวออกมาหรือปรากฏตัวขึ้น ความรู้แบ่งเป็น 2 ชนิดใหญ่ๆ คือ “ปรมา” ความรู้ที่มีเหตุผลและ “อปรมา” ความรู้ที่ไม่มีเหตุผล นยายะ ถือว่า ความรู้ที่แท้จริงนั้นต้องเป็นความรู้ตรงกับธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ จากเหตุที่ว่า เมื่อนำไปปฏิบัติจะประสบความสำเร็จ แต่ถ้าหากนำความรู้นั้นไปปฏิบัติแล้ว ผลกลับปรากฏว่า มิได้มีความความสำเร็จหลงเหลืออยู่เลย ก็แสดงว่า ความรู้ นั้น ย่อมเป็นความรู้ที่ไม่จริง โดย นยายะ มองว่า ความรู้เป็นสภาวะกลางๆ ไม่จริงและไม่เท็จโดยตัวมันเอง ที่อาศัยประสาทสัมผัสและอารมณ์ ตามความเป็นจริงและมีอยู่จริง จัดว่าเป็นความรู้ถูกต้อง และมีหน้าที่เปิดเผย 3 อย่างพร้อมกัน คือ 1) เปิดเผยตัวผู้รู้ 2) เปิดเผยสิ่งที่รู้ และ 3) เปิดเผยตัวความรู้ ที่เป็นบ่อเกิดความรู้ ที่ถูกต้อง 4 ประการ คือ 1) ปรัตยักขา 2) อนุমান 3) อุปมาน 4) ศัพพะ (Chatterjee, 1978) โดยแบ่งความรู้ทั้ง 4 ออกเป็น 3 ประเภท คือ 1) สามัญลักษณะ 2) ชญาณลักษณะ และ 3) โยคชะ ที่เป็นความจริงของชีวิตมันของตนเป็นสภาวะที่เป็นอมตะเหนือสิ่งใดๆ โดยอาศัยการทำสมาธิ การปฏิบัติโยคชะ และการทำบุญ บาปให้หมดไปด้วยนั่นเอง

กล่าวสรุปได้ว่า แนวคิดและทฤษฎีประจักษ์ประมาณในปรัชญาจอห์น ล็อคกับ นยายะ จะเห็นได้ว่า เป็นบ่อเกิดและเป็นที่ยอมรับความรู้ที่แท้จริง คือ ความรู้ที่ได้จากการสัมผัสระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก ที่เกี่ยวกับสิ่งที่เรารับรู้ ที่ปรากฏแก่ประสาทสัมผัสทั้ง 5 (ตา หู จมูก ลิ้นและกาย) โดยตรงนั่นเอง

2) แนวคิดและทฤษฎีประจักษ์ประมาณในพุทธปรัชญาเถรวาท

พุทธปรัชญาเถรวาท ถือว่า ประจักษ์ประมาณเกิดจากประสบการณ์ ซึ่งเป็นความรู้เกิดขึ้นจากความจริง (อริยสัจ) ในการรับรู้อารมณ์ (อวิชชา) อย่างแท้จริง 2 ทาง คือ 1) ความรู้ทางสมมติ 2) ความรู้ทางปรมัตถสัจจะ โดยการตั้งข้อสังเกตไว้ 5 ข้อ ก็คือ 1) ความรู้ขั้นที่เปิดเผยเฉพาะลักษณะภายนอกเท่านั้น 2) เป็นความรู้ที่เนื่องด้วยความรู้สึกรู้ และเจตนาที่มีอยู่แล้ว (เวทนา ตัณหา อุปาทาน ที่เคยมีอยู่ก่อนการรู้) 3) เป็นความรู้ขั้นสมมติบัญญัติ และชั้นโลกียะเท่านั้น 4) ไม่สามารถรู้แจ้งความจริงแท้โดยตลอดได้ (5) ก่อให้เกิดความหลง และไม่เข้าใจในมายาการของโลกภายนอก เนื่องจากเป็นความรู้ที่มุ่งแก้ปัญหาชีวิตที่นำไปสู่ความจริง 4 ประการ ได้แก่ 1) ความจริงทางสมมติสัจจะ 2) ความจริงทางสภาวะสัจจะ 3) ความจริงทางอริยสัจจะ 4) ความจริงทางปรมัตถสัจจะ ที่ทำให้เกิดความรู้ขึ้นได้ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มเหตุผลนิยม กลุ่มประสบการณ์นิยม และกลุ่มอรรถปริยัติญาณนิยม ที่เป็นบ่อเกิดทฤษฎีประจักษ์ประมาณ ก็คือ 1) ความรู้ อันเกิดจากการฟัง (สุตมยปัญญา) 2) ความรู้ อันเกิดจากการคิดวิเคราะห์ (จินตามยปัญญา) และ 3) ความรู้ แท้จริงอันเกิดจากจิตที่บริสุทธิ์ (ภาวนามยปัญญา) (Thai Tipitaka/11/05/196) ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดจากความจริงเฉพาะหน้า (อวิชชาหรือสัจจวิตวิชชา) โดยปราศจากข้อขัดแย้ง 3 ประการ คือ 1) ความถูกต้อง

2) ปฏิบัติตามได้จริง และ 3) เมื่อปฏิบัติตามแล้วต้องเกิดผลได้จริง โดยอิงทฤษฎีความจริง 3 ทฤษฎี คือ ทฤษฎีสมนัย ทฤษฎีสหนัย และทฤษฎีปฏิบัตินิยม ที่เกิดจากประสบการณ์ทางความรู้อย่างแท้จริง ที่มุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาชีวิตตามความจริง ก็คือ ความจริงทางสมมติสัจจ์และความจริงทางปรมัตถสัจจ์ ที่ตกอยู่ในภายใต้ของกฎของไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา (ความไม่เที่ยง) ทุกขตา (ความทุกข์) และอนัตตา (ความเป็นของไม่ใช่ตัวตน) หรือมีความเกิดขึ้น (อุปาทะ) เป็นเบื้องต้น มีการตั้งอยู่ (ฐิติ) เป็นท่ามกลาง และมีความดับสลายไป (ภยคะ) ตามเหตุปัจจัย (ปัจจุสมุปบาท) ที่ต้องอาศัยการแยกแยะด้วยปัญญา จากการฝึกฝนอบรม (ไตรสิกขา) พัฒนาจิตที่เรียกว่า “สมถะ” และพัฒนาปัญญาที่เรียกว่า “วิปัสสนา” ตามความจริงที่ปรากฏในการรับรู้ที่ทำให้แจ้ง (สังคิกิริยา) โดยปราศจากข้อขัดแย้ง 3 ประการ คือ ความถูกต้อง ปฏิบัติตามได้จริง และเมื่อปฏิบัติตามแล้วต้องเกิดผลได้จริง ที่พุทธปรัชญาเถรวาทมุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาชีวิตตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นความรู้บริสุทธิ์หรือการรับรู้บริสุทธิ์ (วิสุทธิวิชชา) หรือความรู้ซึ่งปราศจากความจริงที่ปรากฏขึ้นเฉพาะหน้า (อวิชชาหรือสังขจิตวิชชา) ที่สามารถให้ประสบการณ์ในการตัดสินใจความจริงได้ โดยอาศัยความคิด (โยนิโสมนสิการ) ที่เป็นเครื่องมือพิสูจน์ เพื่อก้าวสู่ปัญญาอันล้ำเลิศ (อภิปัญญา)

3) วิเคราะห์แนวคิดและทฤษฎีประจักษ์ประमाणในพุทธปรัชญาเถรวาท

แนวคิดและทฤษฎีประจักษ์ประमाणทางพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งเกิดจากความรู้อันเกิดจากการฟัง (สุตมยปัญญา) ความรู้อันเกิดจากการคิดวิเคราะห์ (จินตามยปัญญา) ความรู้แท้จริงอันเกิดจากจิตที่บริสุทธิ์ (ภาวนามยปัญญา) กระบวนการคิด (ปรโตโฆสะ) (Thai Tipitaka/19/55-76/44-52) และหลักความเป็นจริง (อริยมรรคที่องค์ 8) ซึ่งเป็นความรู้ที่ทำให้เกิดความหลุดพ้นจากทุกข์ ที่เป็นเครื่องพิสูจน์ความจริงโดยตรงด้วยตนเอง 3 อย่าง คือ ประจักษ์ประमाण การอนุมาน และศัพทประमाण มาจากวัตถุดิบของมนุษย์ที่สามารถรับรู้ได้จากประสาทสัมผัสทั้ง 5 ที่เกิดจากประสบการณ์ตรง ที่ก่อให้เกิดความเข้าใจในสิ่งที่ถูกรู้อย่างแท้จริง ที่จะต้องไม่มีความเข้าใจผิด และพ้นจากความสงสัยใดๆ เพื่อเข้าถึงเป้าหมายสูงสุด โดยอาศัยเทคนิคและวิธีการของพระพุทธเจ้าที่ทรงวางแบบอย่างของความรู้ไว้อย่างถูกต้องแก่สติปัญญาของแต่ละบุคคลไว้ 2 ชนิด คือ 1) ความรู้โดยอ้อม ได้แก่ สุตมยปัญญาและจินตามยปัญญา ซึ่งเป็นความรู้ที่อาศัยปัจจัยภายนอกและภายใน เป็นได้ทั้งสัมมาทิฐิและมีจกาทิฐิ 2) ความรู้โดยตรง ได้แก่ ภาวนามยปัญญา ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมจิตโดยตรง เป็นสัมมาทิฐิฝ่ายเดียว

ส่วน ล็อค จะเห็นได้ว่า ความรู้ที่แท้จริงนั้นเกิดจากประสบการณ์ที่ประจักษ์ทางประสาทสัมผัส 2 ประเภท ได้แก่ 1) ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส 2) ประสบการณ์ทางจิต ล็อค ถือว่า ความรู้เกิดจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสที่เรารับรู้โดยตรง จากคุณสมบัติ 2 อย่างคือ คุณสมบัติปฐมภูมิและคุณสมบัติทุติยภูมิ คุณสมบัติเหล่านี้ ทำให้เกิดความรู้สึกอันนำไปสู่ความคิดบางอย่างที่มนุษย์ได้สัมผัสกับความรู้สึก จากการสัมผัส คือ จิตหรือวิญญาณ 5 ประเภทด้วยกัน คือ 1) สิ่งที่สามารถมองเห็นได้ทุกอย่าง จัดเป็นวัตถุสำหรับการเห็น ซึ่งสิ่งเหล่านั้นต้องมีสีและแสงเป็นเหตุปัจจัย 2) เสียงที่หูสามารถได้ยิน จัดเป็นวัตถุสำหรับการได้ยิน 3) กลิ่นที่จมูกสูดเข้าไปได้ จัดเป็นวัตถุแห่งการได้กลิ่น 4) รสชาติต่างๆ ของอาหารที่ลิ้น

รับสัจเป็นวัตถุแห่งการรู้รส 5) สิ่งที่มากระทบกายไม่ว่าจะเป็นความเย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นต้น จัดเป็นวัตถุแห่งการถูกลมสัมผัส การรับรู้ทั้ง 5 ประเภทนี้นั่นเอง

นอกจากนี้ นยายะ มองว่า สิ่งที่ถูกรู้ประจักษ์ในการเปิดเผยให้ประจักษ์ต้องพิสูจน์ 2 ประเภท คือ 1) ความรู้ที่สมบูรณ์ (Valid : ประมา) 2) ความรู้ที่ไม่สมบูรณ์ ความรู้ทั้ง 2 นี้ ก็คือ การรับรู้ข้อมูลทางประสาทสัมผัสโดยตรง ที่แสดงถึงความรู้แท้หรือความรู้สมบูรณ์ทั้ง 4 ประเภท คือ 1) ความรู้โดยการประจักษ์ (Perception) 2) ความรู้โดยการอนุมาน (Inference) 3) ความรู้ที่เกิดจากการเปรียบเทียบ (Comparison) และ 4) ความรู้ที่เกิดจากการบอกเล่าของผู้อื่น (Verbal Testimony)

จากการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและทฤษฎีประจักษ์ประมาณในพุทธปรัชญาเถรวาท ปรัชญาจอห์น ล็อกกับนยายะ ที่ทำให้เกิดความรู้ได้ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มเหตุผลนิยม กลุ่มประสบการณ์นิยม และกลุ่มอรรถนิตินิยม ทางความจริง 3 ประการ คือ 1) ความรู้เกิดจากการฟัง (สุตมยปัญญา) 2) ความรู้เกิดจากการคิดวิเคราะห์ (จินตามยปัญญา) และ 3) ความรู้แท้จริงที่เกิดจากจิตที่บริสุทธิ์ (ภาวนามยปัญญา) ที่ต้องอาศัยประสาทสัมผัสทั้ง 2 อย่าง คือ ประสาทสัมผัสภายนอกและประสาทสัมผัสภายใน โดยปราศจากข้อขัดแย้ง 3 ประการ ก็คือ ความถูกต้อง ปฏิบัติตามได้จริง และเมื่อปฏิบัติตามแล้วต้องเกิดผลได้จริง โดยอิงถึงทฤษฎีความจริง 3 ทฤษฎี (Harold H., Titus, 1968) ในการตัดสินความจริง ก็คือ ทฤษฎีสমনัย ทฤษฎีสหนัย และทฤษฎีปฏิบัตินิยม ทั้ง 3 ทฤษฎีนี้ ซึ่งเป็นวิธีการในการแก้ไขปัญหาวิจิตตามความเป็นจริง 2 อย่าง คือ ความจริงทางสมมติสัจจ์ และความจริงทางปรมัตถสัจจ์ ซึ่งตกอยู่ภายใต้ของกฎของธรรมชาติ (ไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา (ความไม่เที่ยง) ทุกขตา (ความทุกข์) และอนัตตา (ความเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน) หรือมีความเกิดขึ้น (อุปาทะ) เป็นเบื้องต้น มีการตั้งอยู่ (ฐิติ) เป็นทามกลาง และมีความดับสลายไป (ภยัคะ) โดยธรรมชาติของความรู้ตามความเป็นจริง (มีการเปลี่ยนแปลง ไร้ตัวตน) และเข้าใจทุกอย่างจากเหตุปัจจัย (ปฏิเสธสมุปบาท) ที่ต้องอาศัยการแยกแยะด้วยปัญญา และการฝึกฝนอบรม มีการพัฒนาจิต (สมณะ) และการพัฒนาปัญญา (วิปัสสนา) ตามความจริงเป็นพื้นฐานในการรับรู้ ซึ่งการทำให้แจ้ง (สัจฉิกิริยา) จนเกิดความรู้ขึ้น เป็นต้น

ข้อวิจารณ์

จากการศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องประจักษ์ประมาณในพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้วิจัยมองว่า “ประจักษ์ประมาณ” หมายถึง “ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการแปลความหมายของความรู้สึกส่วนสมอง” ซึ่งเป็นความรู้ที่มีเป้าหมายเพื่อพิสูจน์ ก็คือ 1) เปิดเผยสภาวลักษณะที่แท้จริงของสิ่งนั้นๆ 2) เป็นความรู้ที่บริสุทธิ์ ปราศจากอวิชชา ตัณหา อุปาทาน 3) เป็นความรู้ระดับสูงหลุดพ้นจากสมมติบัญญัติ 4) เป็นความรู้ขั้นญาณ ทศณะจนสิ้นสงสัยในสิ่งทั้งปวง และ 5) ก่อให้เกิดความสุข สงบ และการรู้แจ้งในสิ่งทั้งปวง เมื่อพิจารณาแล้ว ซึ่งพุทธปรัชญาเถรวาทแยกความรู้ไว้ 6 ประการ ได้แก่ อิทธิวิธี ทิพยโสดะ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ อาสวักขยญาณ ความรู้ 5 ประการแรกจัดเป็นความรู้ระดับโลกียะ คือ ระดับธรรมดาสามัญทั่วไป ซึ่งปุถุชนสามารถทำให้เกิดให้มีขึ้นมาได้โดยอาศัยการปฏิบัติที่ถูกต้อง ส่วนประการสุดท้าย คือ อาสวักขยญาณ

จัดเป็นความรู้สูงสุดซึ่งเรียกว่า โลกุตตรปัญญา ความรู้ที่หลุดพ้นจากโลกียวิสัย ซึ่งทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า อภิญญาหรือความรู้ชั้นยอดเยี่ยม ตามความจริง 2 ประเภท คือ ความรู้ระดับสมมติสัจจะและความรู้ระดับปรมาตถสัจจะ ที่เกิดจากการแสวงหาความรู้จากการศึกษา ตำราและปัจจัยแวดล้อม (สุดมยปัญญา) การแสวงหาความรู้ปัจจัยภายนอกโดยการนำมาไตร่ตรองพิจารณาและสรุปผล (จินตามยปัญญา) การบ่มเพาะหรือการอบรมจิตให้มีความแน่วแน่เพื่อการเข้าถึงความจริง (ภาวนามยปัญญา) ความรู้เหล่านี้ เป็นพื้นฐานของสมมติสัจจะและปรมาตถสัจจะนั่นเอง

ส่วน ล้อค ผู้วิจัยเห็นว่า ล้อค อาศัยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และการไตร่ตรองด้วยเหตุผล เป็นพื้นฐานในการตัดสินใจด้วยเหตุผล จากการเปิดเผยของพระเจ้า ซึ่งล้อคได้วิจารณ์เรื่องความคิดติดตัวมาแต่กำเนิด โดยที่ล้อคได้แยกความคิดเป็นคุณสมบัติออกเป็น 2 ชนิด คือ คุณสมบัติปฐมภูมิกับคุณสมบัติ กล่าวคือ คุณสมบัติปฐมภูมิ คือ คุณสมบัติที่มีอยู่จริง ๆ ในวัตถุ ส่วนคุณสมบัติทุติยภูมิเป็นคุณสมบัติที่เกิดขึ้นในจิตของเรา แต่ไม่มีอยู่ในตัววัตถุ เรามีความคิดเกี่ยวกับเย็น เมื่อเราสัมผัสสະหิมะ และความคิดเกี่ยวกับขาว เมื่อเราเห็นหิมะ แต่ไม่มีความขาวความเย็นในก้อนหิมะ คุณสมบัติปฐมภูมิหรือคุณสมบัติที่เป็นของวัตถุ ได้แก่ ความแข็ง การกินที่ รูปทรง การเคลื่อนไหว หรือการอยู่นิ่ง และจำนวน ส่วนคุณสมบัติทุติยภูมิ ได้แก่ สี เสียง รส กลิ่น ไม่ได้เป็นของวัตถุหรือส่วนประกอบของวัตถุ เป็นเพียงอำนาจที่ทำให้เกิดความคิดในตัวเอง ล้อคถือว่า สารประกอบขึ้นเป็นวัตถุที่เราสามารถรับรู้ได้ทางประสาทสัมผัส สารมีสองชนิด คือ วัตถุที่จับได้จากความคิดทางความรู้ได้ 3 ระดับคือ ความรู้จากอัมผัสตติกญาณ ความรู้จากเหตุผล และความรู้จากประสาทสัมผัส

นอกจากนี้ นยายะ เห็นว่า “ประจักษ์ประมาณ” ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดจากอายตนะภายในและภายนอกทางประสาทสัมผัสโดยตรง สามารถให้ความรู้ที่เป็นความจริงแก่มนุษย์ได้ ผู้วิจัยมองว่า นยายะ ยอมรับว่า ความรู้เกิดจากสาเหตุ 4 ประการ คือ 1) การประจักษ์ หมายถึง ความรู้โดยความประจักษ์ 2) การอนุมาน หมายถึง ความรู้ที่เกิดขึ้นโดยการอาศัยสิ่งที่ประจักษ์ เป็นมูลฐานในการคาดถึงสิ่งที่ยังไม่ประจักษ์ 3) การอุปมาน หมายถึง ความรู้ที่เกิดขึ้นภายหลัง 4) ศัพท์ประมาณ หมายถึง ความรู้ที่ได้จากข้อความหรือประโยคคำพูดที่เทพหรือมนุษย์ผู้เชื่อถือได้กล่าวหรือรจนาไว้ 2 ประเภท คือ 1) เลากิกศัพท์ คือ ศัพท์ของมนุษย์หรือของชาวโลก ถือเป็นประมาณไม่ได้ ศัพท์ที่จัดเป็นประมาณนั้น ได้แก่ ศัพท์ของผู้รู้ความจริง เช่น พระพุทธเจ้า เป็นต้น (2) ไวทิกศัพท์ คือ ศัพท์ของเทพ เช่น พระพรหม เป็นต้น เป็นผู้เปิดเผยความจริงหรือเป็นผู้วิรูณ์ความจริง

กล่าวสรุปได้ว่า ผู้วิจัยเห็นว่า ประจักษ์ประมาณในพุทธปรัชญาเถรวาท จะเห็นว่า ความรู้ที่เกิดขึ้นได้ 5 ประการ คือ 1) ความรู้ระดับประจักษ์ประมาณนี้ สามารถเปิดเผย เฉพาะลักษณะภายนอกเท่านั้น 2) เป็นความรู้ที่เกี่ยวกับความรู้สึก เช่น เวทนา (ความรู้สึก) ตัณหา (ความต้องการ) อุปาทาน (การยึดมั่นถือมั่น) ที่เคยมีอยู่ก่อนการรับรู้ เป็นต้น 3) เป็นความรู้ระดับสามัญ และระดับสมมติบัญญัติเท่านั้น 4) ไม่สามารถรู้แจ้งความจริงโดยตลอด 5) ทำให้เกิดความหลง และความไม่เข้าใจในมายาของโลกภายนอก

ส่วน ถ้อยคำ นั้น เห็นว่า ความรู้นั้นเป็นพื้นฐานในการแบ่งแยกระหว่างคุณภาพปฐมภูมิกับคุณภาพพุทฺธิภูมิที่เรียกว่า คุณภาพของสสารถาวรหรือสากลร่วมกัน ที่เกิดจากอวิชฌัตติกญาณ ทำให้เรามั่นใจว่าเป็นตัวตน และสิ่งอื่นๆ มีอยู่เท่าที่มันปรากฏขึ้นแก่เรา ที่สามารถเข้าถึงได้ นอกจากนี้ ปรัชญานายยะ เห็นว่า ความจริงที่แท้ที่ผู้รู้ได้รับความรู้สัมผัสกับวัตถุที่ปรากฏขึ้นจากประสาทสัมผัสที่ปรากฏเฉพาะหน้าเท่านั้นถือว่า เป็นความรู้ที่แท้จริง และสามารถสัมผัสหรือเข้าถึงความจริงนั้นได้นั่นเอง

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากการศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องประจักษ์ประมาณในพุทธปรัชญาเถรวาท” คือ การแสวงหาความรู้ด้วยเหตุผล เพื่อนำมาเป็นเครื่องมือในการรองรับความจริงนั้น ในการแสวงหาความจริงและเป็นที่ยอมรับว่า เหตุผลอาจเป็นที่มาแห่งความรู้ได้ แต่ความรู้ที่ได้มาจากเหตุผลนั้นมนุษย์ไม่สามารถที่จะยืนยันได้ว่า ความรู้ที่ได้มาจากเหตุผลนั้นจะสามารถให้ความจริงกับเราได้ในทุกๆ กรณีเสมอไป ดังนั้น จึงไม่อาจมีใครที่จะสามารถพิสูจน์ได้ทันทีว่า เหตุผลนั้น จะต้องเป็นความจริงทุกครั้งไป แต่อย่างไรก็ตามพุทธปรัชญาเถรวาท ก็ยอมรับว่า เหตุและผล มาเป็นส่วนหนึ่งของความรู้จะให้ความจริงบ้างได้ เพื่อให้เกิดความแน่ใจว่า ความรู้นั้นเป็นความจริงหรือไม่ นั่นเอง

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาแนวคิดประจักษ์นิยมในพุทธปรัชญาเถรวาทผู้วิจัย เห็นว่า ยังมีทัศนะที่น่าสนใจอยู่หลายประเด็นที่น่าจะนำไปศึกษาวิเคราะห์ เพิ่มเติม คือ

1) การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีประจักษ์ประมาณในพุทธปรัชญาเถรวาทของสังคมาชาวพุทธ โดยไม่มีความขัดแย้งภายใต้เงื่อนไขแห่งความเปลี่ยนแปลงในการแสวงหาความจริงโดยอาศัยการสมมติจากปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์ที่ทำให้เข้าใจตรงกันได้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรง เป็นต้น

2) วิเคราะห์ระดับของความรู้ประจักษ์ประมาณในพุทธปรัชญาเถรวาทตามความจริงเหนือการสมมติจากวัตถุ ไม่มีสิ่งใดมากำหนดได้ว่า สิ่งนั้น เป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ เพราะย่อมไม่มีมาอธิบายความจริงเหล่านั้น

3) การใช้เหตุผลทางตรรกะในการแก้ปัญหาทางด้านอภิปรัชญาและญาณวิทยาตามความจริง ที่เกื้อหนุนต่อการนับถือพระพุทธศาสนาเชิงประจักษ์ ที่ทำให้มองเห็นความเหมือนและความแตกต่างได้ จากการปฏิบัติตามความเป็นจริงทางพุทธปรัชญาเถรวาท

References

- Arbhasil, D. (2016). Bodhisattva's Ethical Concepts for Modern Leadership. *Journal of Graduate Studies Review*, 12,(1), 141-159
- Atthapat, C. (1985). *Epistemology*. Bangkok: Chuanwattana Printing House.
- Boonjua, K. (1979). *Current Philosophy*. Bangkok: Thaiwattanapanich.
- Channarong, N. (2007). *India Philosophy*. Bangkok: Ramkhamhaeng University.
- F Fuller/MC Murrin. (1976). *A History of Philosophy*. New Delhi: Oxford and IBH Publishing,
- Inthanon. V. (2016). Beliefs and Rituals Concerning Buddha Statue in Lan Na. *Journal of International Buddhist Studies*, 7(1), 95-109.
- Kalupahana, David J. (1977). *Buddhist Philosophy : A Histerical Analysis*. (2nd ed.). Honolulu: The University Press of Hawii.
- Kirkham, Richard L. (1992). *Theories of truth : A Critical Introduction*. London: A Bradford Book.
- Lama Anagarika Govinda. (1991). *The Psychological Attitude of Early Buddhist Philosophy*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Locke, J. (1937). *Treatise of Civil Government and A Letter Concerning Toleration*. NY: Appleton Century Company.
- Locke, J. (1969). *Two Treatises of Government*. New York: Hafner Publishing Company.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *Thai Tipitakas*. Bangkok: MCU Press.
- Na Rungsri, S. (1978). *India Philosophy: a history and creed*. Bangkok: Pipitwitthaya.
- Nagel, Ernest and Richard B. Brandt. eds. (1965). *Meaning and Knowledge: Systematic Readings in Epistemology*. New York: Harcourt, Brace & World,
- Phramaha Pornchai Sirivaro. (2016). Is Buddhist Ethics Teleological Ethics or Deontological Ethics *Journal of Graduate Studies Review*, 12(2), 49-63.
- Pongpha, K. (2016). Pañcasikkhāpada: Moral Practice for Family in Buddhism. *Journal of International Buddhist Studies*. 7(1), 47-52.

- Royal Academy. (2000). *Dictionary of English-Thai Philosophy*. (3rd ed.). Bangkok: Royal Academy.
- Sarachchndra, E. (1994). *Buddhist Psychology of Perception*. Dehiwala: Buddhist Cultural Centre.
- Srisumdang, S. (2001). *Theravada Philosophy*. Bangkok: MCU Press.
- Stiver, Dan R.. (1996). *The Philosophy of Religious Language: Sign. Symbol and Story*. UK: Blackwell Publishers.
- Thongbun, A. (2003). *India Philosophy*. (3rd ed.). Bangkok: MCU Press.
- Titus, Harold H. (1968). *Living Issues in Philosophy*. New Delhi: Eurasia publishing House Ltd.,
- Vichai, V. (2016). Methods for Buddhist Academic Studies. *Journal of MCU Peace Studies*, 4(1), 106-118.
- Wittgenstein, L. (1972). *On Certainty*. trans. by G.E.M. Anscombe and Denis Paul. New York: Harper Torchbook.